

Бележки върху извънредността

Димитър Вацов

Димитър Вацов е доцент по философия в Департамента по философия и социология на Нов български университет. Той е главен редактор на сп. „Критика и хуманизъм“, както и председател на УС на „Фондация за хуманитарни и социални науки – София“. Автор е на следните книги: „Това е истина!“ (София: НБУ, 2016); „Опити върху властта и истината“ (София: НБУ, 2009), „Свобода или признаване: Интерактивните извори на идентичността“ (София: НБУ, 2006); „Онтология на утвърждаването: Ницше като задача“ (София: Изток-Запад, 2003). Публикувал е редица статии на италиански, руски, френски, испански, полски и английски език. Интересите му са в областта на политическата философия и постаналитичната философия на езика.

Адрес за кореспонденция: Нов български университет, Департамент „Философия и социология“, бул. „Монтевидео“ № 21, корпус 1, офис 110, София 1618; email: dvatsov@gmail.com

Таблоидизация на държавата и живота

Тонове хартия са изписани върху таблоидизацията на медиите. Извънредността – сензацията и скандалът – продават! За да отговорят на пазарното търсене, все повече медии стават все по-жълти. През последните десетилетия полека извънредността изпълзва от маргините и се настанява в центъра на публичността. Променя се и рецепцията на извънредността: Гъделът от пикантериите отстъпва място на постоянна тревога. Подозрителността става правило: цинизмът, ръководен от успокоителното уверение, че „Всички са маскари!“, прикрива пълзящата параноя. Създава се масовото усещане, че нещо – гадно, неочаквано, извънредно! – все отнякъде може да изскочи! Слухове и конспирации циркулират в мрежите.

И ето! Извънредното изскача: COVID-19!

Изскача от най-тъмния ъгъл: от Китай, от мравояд, от прилеп!

И въпреки че е невидим с просто око, COVID-19 се настанява право в центъра на публичността. Първа новина, неизменно: от сутрин до вечер. Императивът на пазара принуждава медиите да го следят, за да не изгубят публика, и те заливат публиката с него, дори успяват да ѝ създадат зависимост: потребителят усеща абстиненция, ако поне веднъж дневно (за някои и повече!) не си е взел подobaващата доза статистика! Брой заразени, починали, оздравели, у нас и по света! Броим колко пъти невидимият враг е бил видян (с новите специални разузнавателни средства: тестовете). И колко жертви е оставил след себе си! Темата всмуква като черна дупка всички останали новини, обезличава ги. Потребителят е готов да си остане вкъщи и да бъде покорен: засмукан от статистиката, уплашен. Дали потребителят все още е гражданин?

Но и друг парадокс: пазарът, който доскоро превръщаше извънредността в търговски продукт, сега губи контрол върху нея. Преди медиите по повод и без повод гърмяха: „Шок!“, „Ужас!“, „Скандално!“, „Извънредно!“, „Бомба!“. А държавата ни успокояваше. Сега обаче езикът на държавата се таблоидизира! Шефът на българския Национален оперативен щаб¹ ген. Мутафчийски казва: „Задава се епидемия с невиждана

¹ Кръстен, очевидно без ирония, така че абривиатурата му съвпада с името на мрака: „НОЩ“.

яроост“, от която много хора „яко ще измрат“. И не е само той. В глобален мащаб, а и у нас, политическите лидери говорят за извънредността във военни термини: „война срещу вируса“, „невидим враг“, „на фронтовата линия“ и пр. Най-горещият метафоричен език – този на войната – се съчетава сякаш без засечки с най-хладния език – този на числата, на статистиката. Мишел Фуко вероятно би видял в това симптом за тотална биополитика.

Вектори на биополитиката

Но биополитиката (все още) не е тотална. Да, пазарът отстъпва назад, гражданското общество и индивидуалните права отстъпват назад, а държавата излиза напред като властови център, чрез който епидемиологичната биополитика сякаш се консолидира. Но не напълно: новата биополитика все още няма единна посока. Все още има разминавания между военния език на държавата и професионалния език на експертите – лекари и математици. Все още не е ясно кой говори, кой управлява извънредността – политикът или експертът? Но и това колебание не е най-важното. Защото в тази игра винаги и по презумпция надделява политикът, особено в извънредни ситуации. Императивът на управляемостта предполага, че военният език трябва да погълне в себе си, да абсорбира експертните езици. Но на политиците днес не им е лесно! Дори на авторитарни политици като Путин и Си Дзипин.

Защото не могат лесно да бъдат абсорбирани експертни езици, които влизат в открит конфликт. И даже не само езиците: данните за реалността. Скоро буквално ще станем свидетели на „война на статистици“. Все още ни заливат данните за епидемията, но още преди тя да бъде овладяна, политиците вече разхлабват карантинните мерки, защото вече започват да идват едни други данни – тези за икономиката. И тук не става дума за война на експертни гилдии – между лекари и икономисти, които да се борят за надмощие. В крайна сметка и двата типа измервания – на ръста или спада на заразените и на ръста или спада на БВП – са еднакво надеждни и обективни (с всички уговорки за възможни грешки и недомислия). Само че тези измервания диктуват различни, противоположни по вектор политики. Разликата във векторите е предварително заложена и идва от това, че

² У нас Мутафчийски, генерал и професор по медицина, временно персонално олицетворяваше единството на тези две власти чрез акцент върху „генералитета“, но след завидното качване на рейтинга му бързо бе „оттеглен“ – от правителството и лично от премиера Борисов - от публичната сцена.

двата типа измервания – епидемиологичните и икономическите – се правят в различни координатни системи, в центъра на които стоят различни ценности. В центъра на едната координатна система е животът на хората („голия“, биологичния), а в центъра на другата – икономическото благополучие. Внезапно покрай COVID-19 – и неподозирано досега – социалният дарвинизъм влезе в конфликт с неолиберализма. И засега не се вижда решение. А политиците са в ситуацията да не знаят какво да правят – затова правят „две крачки напред, една назад“. Тяхната собствена метафора за „чука и танца“ изразява това. Само че и експертите, и интелектуалците – ние! – също не знаем.

Извънредно положение, ама не съвсем

Именно това незнание – несигурността – спира диктатурата.

Практически навсякъде по света, включително в демократичните държави, като реакция на пандемията се предприеха извънредни мерки, а в някои случаи, както бе у нас, дори и законово се въведе „извънредно положение“. Хубавото е, че „извънредното положение“ не проработи истински, в пълния си мащаб, а само някак половинчато; пък и бързо, поне формално, у нас то бе отменено (остана в по-мекия си вариант – извънредните мерки).

Хубаво е, че то никъде по света не проработи истински! Защото извънредното положение и диктатурата функционално са едно и също. Не само защото исторически „диктатор“ в римското републиканско право е този, който в извънредна ситуация получава временно абсолютна и неограничена власт (*imperium*) – и този статут става постоянен, когато абсолютната и извънредна власт бива дадена вече без времеви ограничения на Императора. Функционалната връзка е чисто концептуално изведена от Карл Шмит, интелектуален гений и политически злодей, легитимирал диктатурата на Хитлер. Шмит дефинира суверенитета през извънредно положение: суверен е този, който има абсолютната власт да отменя наличния ред и наличното законодателство и, съответно, еднолично – децизионистично – да налага извънредно законодателство.

Всички принципи на либералната демокрация, бавно и мъчително изковани в модерната епоха, са създадени като съпротива и с цел ограничаване на суверенитета – те

трябва да блокират извънредното управление чрез декрети. Такива са върховенството на правото по-общо, гражданските и човешките права в частност, публичността и отчетността, разделението на властите и дори разделението на труда. Въвеждането на извънредно положение по своя концептуален смисъл, но и по практическите си ефекти, отменя или отслабва всички тези принципи.

Хубавото е, че в сегашната извънредна ситуация сякаш никой не иска да реализира истинско управление чрез извънредно положение – няма претенденти за истински суверенитет, за официален Диктатор. И това не е само у нас, където, при обявено извънредно положение, аха да дерогираме Европейската конвенция за правата на човека, но не го правим; аха да разпуснем парламента, но не го правим; пускаме временно съда в принудителна карантинна ваканция, но скоро отменяме извънредното положение и го връщаме, и т.н. Така е и другаде в демократичния свят: напред-назад. Но по-любопитното е, че и автократи като Путин не желаят да се възползват от извънредната ситуация и окончателно да тотализират властта си: напротив, Путин бяга от тази възможност като от горещ картоф и всячески разхвърля суверенни правомощия встрани, към губернаторите и правителството.

Един вид абсолютната власт се търкаля по улицата, но никой не иска да я грабне. Незнанието, несигурността в настоящата пандемична криза ни подтикват хем панически да обявяваме извънредно положение, хем да не смеем да го реализираме на практика. Защото войната на статистиките – епидемиологичната и икономическата – няма как да бъде спряна. Няма самоочевидно решение каква политика да изберем. Съответно и никой не знае какво да прави с извънредната власт – как да я консолидира трайно. Пък и въпреки че инструментите на суверенитета са локални – пак се върнахме в майчината прегръдка на нацията-държава, все пак сцената е глобална и всичко се вижда отвсякъде. Ако грабнем властта, рискът да ни се смеят всички, а и да ни бият с камъни, е много голям. Несигурността засега е гаранция за запазване на демокрацията.

Но тя създава и риск. В политически план танцът „две напред, една назад“ размива допълнително правилата. „Риба най-добре се лови в мътна вода“ – това местните апаши навсякъде по света го знаят отлично! А в страни като нашата, в които местните апаши до

голяма степен са оглозгали фасадата на демокрацията, извънредните интервенции върху конструкцията ѝ са по-опасни.

Кризата като възможност?

Десни експерти и политици радостно прогнозироват: кризата ще ускори дигитализацията и автоматизацията на производството, ще издигне икономиката на ново технологично ниво. Левите възразяват: но така много хора ще останат без работа, ще останат ненужни – и пледират за намеса на държавата: за „безусловен базов доход“ или за „гаранция за работа“. Пак левите, включително някои лични мои приятели, се радват: кризата с COVID-19 показва, че хората не са просто ресурси, не са само стоказ – те са ценност сама по себе си. И добавят: работата от къщи показва, че работниците са достатъчно отговорни и иновативни, дори и когато не са подложени на пряк дисциплинарен надзор от работодателя. Това е аргумент, че не само политическата общност (държавата), но и фирмите трябва да се демократизират и да включат работниците в управлението.

Смея да предположа, че в недалечно бъдеще всички тези неща заедно ще се реализират. Няма да стане без драми и битки, разбира се. Хигиенните мерки ще станат по-интелигентни и технологично контролируеми, т.е. икономиката ще ги развие, а те ще развият нея – така, както впрочем много пъти досега е ставало исторически, хигиена и икономика взаимно ще се усилят. Вероятно и нови енергоизточници в един момент ще бъдат открити. Производството ще стане толкова дигитализирано и автоматизирано, че рязко ще надхвърли потреблението. И не само бедността и гладът, но и неравенствата почти напълно ще изчезнат. Не само политическият авторитаризъм ще е изличен, но и собствениците на фирми, било поради натиск отвън, било поради внезапно сполетяла ги солидарност, ще разхлабят контрола върху собствеността си (или дори по марксистки ще се откажат от нея) и ще допуснат работниците в управлението. Работата от тягостно задължение ще се превърне в радостна игра: ще я играе само който иска; другите ще си останат пред компютъра с гарантиран базов доход. COVID-19 ще се окаже онзи вирус,

зВиж един ляв политически манифест: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/may/15/humans-resources-coronavirus-democratise-work-health-lives-market>. Посетена на 17.05.2020.

който е заместил пролетарската революция и почти „безкръвно“, тихо, отвътре е принудил държавите и икономиките да се адаптират: капитализмът ще е станал хуманизъм. И всяко управление – държавно, фирмено – ще се провежда в името едновременно на живота и благоденствието на всички.

Само едно нещо ме притеснява в това бъдеще: че няма да ми разрешат да погребая майка си или, не дай боже, детето си, ако те са починали от коронавирус. Ако го направя, ще ме съдят за това. В името на живота. Заради голия живот на вида. Е, такъв живот не искам!